

HAnk

HAnk

Henk Vermeulen/Edo Brandt

Verantwoording

Natuurlijk kende ik Henk Vermeulen, iedere KLM-vlieger kende hem. Ik ontmoette hem voor het eerst een jaar of vier geleden, bij toeval, en het gesprek kwam op Nederlands-Indië waar mijn vader is geboren. Hij vertelde me dat hij daar in de Tweede Wereldoorlog als zestienjarige – om niet naar een mannenkamp gestuurd te worden – onderdook bij zijn moeder in het vrouwenkamp. Ik hing een halfuur aan zijn lippen en vroeg aan het einde van het gesprek of ik een keer bij hem langs mocht komen. Tijdens de vele bezoeken die ik daarna bij hem en zijn vrouw Ank thuis aflegde, vertelde hij talloze verhalen over zijn tijd bij de Luchtbeschermingsdienst in Batavia, zijn gevangenschap bij de Kempé Tai (de Japanse geheime dienst), de zwaarbewapende voedseltransporten die hij verzorgde tijdens de Bersiap, de terugreis naar Holland als koksmaat aan boord van een troepenschip. Daarna begon hij over zijn opleiding in Nederland tot verkeersvlieger en KLM-gezagvoerder en de bijzondere dingen die hij had gedaan als voorzitter (en tijdelijk president) van de Nederlandse vliegersvereniging en als vice-president van de wereldwijde vliegersfederatie IFALPA. De opnamen van deze gesprekken vormen de basis van dit boek met een uitzonderlijk levensverhaal. De titel is een samentrekking van de namen Henk en Ank en de wijze waarop Henk zijn persoonlijke brieven ondertekent.

Edo Brandt

Inhoud

<i>De ondergang van de rijzende zon</i>	9
<i>DEEL I 1929 - 1946 NEDERLANDS-INDIË</i>	13
<i>Batavia</i>	15
<i>1939 Soerabaja</i>	27
<i>1940 Batavia</i>	39
<i>1941 De Luchtbeschermingsdienst</i>	53
<i>Maison Versteeg</i>	65
<i>1942 Tjideng</i>	77
<i>1944 Tjikoedapateuh</i>	93
<i>De 'bevrijding'</i>	107
<i>1945 Terug naar Tjideng</i>	113
<i>SS Johan de Witt</i>	125
<i>DEEL II 1946 - 1981 VERKEERSVLIAGER</i>	139
<i>Tuindorp</i>	141
<i>Mijn ouders</i>	155
<i>1948 Rijksluchtvaartschool</i>	161
<i>1952 Van de London-Melbourne</i>	169
<i>1953 West-Indië</i>	177
<i>1957 De vuurdoop</i>	191
<i>De vliegersstaking</i>	197
<i>1960 Pod strikes en pitot tubes</i>	203

<i>1965 IFALPA</i>	217
<i>1968 Out of elevator travel</i>	223
<i>1972 Klerenvluchten</i>	243
<i>Ger</i>	257
<i>1973 IFALPA</i>	261
<i>Henrique Fernandez</i>	269
<i>Onze dochters</i>	281
<i>Weizman, met één 'n'</i>	285
<i>1977 Gezagvoerder DC-10</i>	293
<i>Jaarwisseling '78-'79</i>	301
<i>Vientiane</i>	307
<i>Driemaal Alfa-Omega</i>	321
<i>De laatste vlucht</i>	327
<i>EPILOOG 1981-2016</i>	331

De ondergang van de rijzende zon

Het is oktober 1945, twee maanden na de Japanse capitulatie. Ik loop over de Moesiweg in het Tjidengkamp in Batavia, Nederlands-Indië, 's avonds tussen tien en elf uur. Dit vrouwenkamp, waarvan iedere vierkante centimeter de afschuwelijke herinneringen aan de Japanse bezetting ademt, is weliswaar 'open' (je kunt er vrijelijk in en uit) maar gelukkig nog omheind en bewaakt door militairen. Het wordt belegerd door grote groepen Pemoeda's, jeugdige opstandelingen die zich tegen de Hollanders hebben gekeerd. Van de omstreeks tienduizend bewoners – vrouwen en kinderen – zijn enkele honderden op eigen risico vertrokken. Veel plaatsen zijn ingenomen door mannen die, op zoek naar hun naasten, hun eigen kampen hebben verlaten. Daartoe behoor ook ik.

Er is genoeg te doen. Ik ben bijna twintig jaar oud en chauffeur van één van de drie bevoorradingstrucks die het kamp rijk is. Er zijn maar een paar lui die kunnen rijden, de weg goed kennen én de lokale taal spreken. Tot de avondklok van tien uur heb ik middagdienst gehad. Morgenochtend heb ik weer dienst, ik moet om zes uur met tien zwaarbewapende Ambonezen en een sergeant drie ritten maken naar pasars (markten) aan de rand van de stad om het dagelijkse voedsel voor het kamp in te kopen. De terreur van de Pemoeda's maakt die ritten levensgevaarlijk – er zijn al verscheidene slachtoffers gevallen. Normaal gesproken ben ik binnen het kamp niet gewapend. Nu heb ik een riem om waaraan drie

handgranaten geklemd zitten en een patroentas met vijftig kogels. In mijn riem steekt een Mauser-pistool en op mijn rug draag ik een karabijn. Ik heb dit arsenaal net opgehaald bij de militaire post die de poort bewaakt – het is mijn uitrusting voor de voedselritten. Op andere ritten, zoals die middag, draag ik om praktische redenen meestal alleen de karabijn.

Hoewel ik niet in het leger zit, draag ik wel een uniform. Het Engelse oppercommando heeft in haar wijsheid bepaald dat op gewapend rondlopen in burgerkledij de doodstraf staat. Ik heb geweigerd in militaire dienst te treden – je komt er sneller in dan uit – maar voor de voedseltransporten moet ik noodgedwongen bewapend zijn, dus hebben ze me een uniform gegeven. Op die manier is er, tot ieders tevredenheid, een oplossing gevonden.

Ik ben van de poort van het kamp op weg naar het hok waar ik slaap, een stenen kamer met twee gaten in de muur als deur en raam. Vandaag is het kamp weer eens aangevallen door de lokale bevolking. Hier en daar valt nog een schot maar het is aardedonker dus schieten heeft weinig zin: je verraadst alleen je eigen positie. Terwijl ik in het donker midden op de lege straat loop, alle problemen van het overleven overdenkend en niet wetend of ik hier morgenavond weer zal lopen, hoor ik ineens het betoverende geluid van een dwarsfluit. Ik houd halt en kijk waar het geluid vandaan komt. Ik zie een verlicht open raam in een overigens duister huis. In het midden van de kamer staat een man met zilvergrijs haar waar het licht doorheen schijnt, de solopartij van een bekend

concert te spelen. Ik sta stil en de absurditeit verbijstert me aanvankelijk. Daar sta ik, tot de tanden toe bewapend, in een door inlandse opstandelingen belegerd kamp vol mensen die stuk voor stuk nog lijden aan de fysieke en psychische gevolgen van jarenlange Japanse gevangenschap en die de teleurstelling over het gebrek aan vrijheid dat de nieuwe situatie heeft gebracht nog lang niet hebben verwerkt, en daar staat een man in de stille tropische nacht wonderschone geluiden aan een dwarsfluit te ontlokken. Ik krijg tranen in mijn ogen en kippenvel – ik heb al jaren geen muziek meer gehoord. Deze man, net thuis gekomen uit zijn kamp, heeft van zijn vrouw z'n fluit teruggekregen die zij tot dit moment zorgvuldig heeft bewaard en hij probeert of hij hem nog kan bespelen.

Veel later, als alle belevenissen hun plaats hebben gekregen, realiseer ik mij dat die paar minuten mij de relativiteit van alles lieten zien. Dat er nog andere zaken waren dan alleen mijn eigen overleven en dat van de groep. Dat het einde van de oorlog tóch veranderingen kon brengen. Dat er zaken waren die níet alleen met eten, slapen, ziektes en dergelijke te maken hadden en wel waren te verwezenlijken en te beleven – om verder te gaan, om zaken in het gareel te krijgen, om weer een toekomst te zien, om te zorgen dat die er was. Dank, onbekende man met uw prachtige romantische muziek, voor die paar indrukwekkende momenten.

Ik zie het nog voor me alsof het gisteren was, zeker als ik een concert voor dwarsfluit hoor.

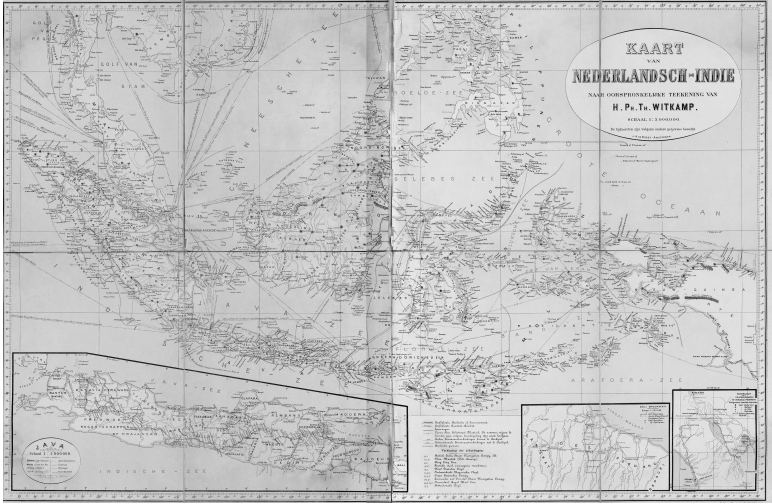
*Kom vanavond met verhalen
hoe de oorlog is verdwenen
en herhaal ze honderd malen
alle malen zal ik wenen.*

Leo Vromans

DEEL I

1929 - 1946

NEDERLANDS-INDIË

Batavia

Ik ben in Dordrecht geboren op 28 december 1925. Mijn vader was er werkzaam als bankdirecteur van een lokaal bijkantoor. Vier jaar later, aan het begin van de wereldcrisis, is hij naar Nederlands-Indië vertrokken om als boekhouder te gaan werken bij een suikerfabriek. De suikercultuur was hoofdzakelijk geconcentreerd op Oost-Java, waar hij in Petèrongan terecht kwam. Het heeft enige tijd geduurd voordat mijn moeder, mijn twee broers – Piet en Ger – en ik over kwamen. Ik was de middelste, Ger was nog een peuter.

De crisis van de vroege jaren dertig was ook in Nederlands-Indië voelbaar en de rubber-, thee-, koffie- en suikerindustrie kregen harde klappen. We verhuisden naar Batavia op West-Java, waar mijn vader terugkeerde in de geldhandel, als effectenmakelaar.

In 1933 kreeg mijn broer Piet meningitis. Hij overleed binnen vier dagen, op elfjarige leeftijd. Voor mijn ouders was dat een enorme klap. Ger en ik waren op een leeftijd dat je nog helemaal niet aan de dood denkt – althans niet van de mensen om je heen. Je weet natuurlijk dat dieren doodgaan maar je hebt op de één of andere manier het idee dat die mannen met hun witte jassen alle ziekten beter kunnen maken.

We snaptten niks van die lege kamer met het speelgoed en de meubels die daar maar bleven staan. Piet hield van treinen – we hebben er nooit meer mee gespeeld.

Op West-Java begon mijn bewuste leven. In juli 1934 – ik was acht jaar – sloot ik me aan bij de padvinderij, bij de welpen. De ‘horde’, zoals een groep welpen wordt genoemd, werd geleid door een voortvarende jongedame. We gingen vaak op stap met de fiets of met een bus en bezochten dan een oorlogsschip of één van de landgoederen even buiten Batavia, zoals Tandjong West. Dan werden er tenten opgezet en speurtochten uitgezet. Ook werden vaak toneelspellen ingestudeerd en uitgevoerd.

We hadden de beschikking over een veldje aan het einde van de Madoeraweg waar rond een ongeplaveid plein een blokhut en een aantal loodsden waren neergezet – de blokhut was voor de kabouters (meisjes), de jongens zaten in de loodsden.

De welpen (jongens tot 12 jaar), verkenners (van 12 tot 17 jaar) en een enkele patrouille voortrekkers (padvinders boven de 17 jaar) – omvatten drie troepen: Oranje, Oranje-Wit en Oranje-Blauw. Ik was ingedeeld bij Oranje-Wit, die met Oranje-Blauw een loods van vijf bij vijf meter deelde. De loods had vier kamers, aan elke kant van de gang twee, één voor de welpen en één voor de verkenners. In elke kamer huisden vier ‘nesten’ (welpen) of vier ‘patrouilles’ (verkenners) die er een eigen hoek hadden waarin zij hun spullen konden opbergen en activiteiten konden verrichten als het regende. Een nest of patrouille telde vijf of zes man.

Op zaterdagmiddag was officieel iedereen aanwezig, de woensdagmiddag werd dikwijls gebruikt voor intern werk in het nest. Dan werd onder leiding van de gids en zijn helper gewerkt aan de opleiding

van de welpen. Om op te klimmen in de rangen moesten voortdurend vaardigheden worden aangeleerd en proeven worden afgelegd. Ik doorliep de rangen tot aan helper en uiteindelijk gids.

In 1936 gingen we met verlof naar Holland. We voeren op een Duitse boot, lekker goedkoop als gevolg van de hoge inflatie in Duitsland. Mijn ouders huurden in Amsterdam de benedenverdieping van een groot huis aan de Vondelstraat. Veel hadden wij er niet aan – het verlof was bedoeld voor de ouders, de kinderen moesten volgens de leerplichtwet gewoon naar school. Daar kwam niet veel van terecht: van de zes maanden verloren we er tijdens het reizen al twee en het onderwijs sloot totaal niet op elkaar aan want lagere scholen hadden in Holland zes klassen en in Indië zeven.

Ik kreeg ineens last van mijn linkerknie: ik kon hem niet meer strekken. Mijn vader vond het ‘aanstelleritis’ maar ik kon geen treden op, lastig omdat ik vaak met de tram moest. Na een tijdje wist ik precies hoe groot ik mijn passen moest maken om met de goede voet bij de trottoirband te komen. Aanvankelijk werd ik nog wel eens gepest door andere jongens die mij van achteren een knietje gaven, wat behoorlijk veel pijn deed. Ik kende een paar jiu-jitsu-greepjes waarop ik hen – als ik bij hen in de buurt was, soms dagen later – trakterde tot de tranen in hun ogen stonden. Ze moesten aan hun vriendjes doorgeven dat ze er vanop aan konden dat ik de rekening bijhield. Toen was dat gauw afgelopen. Uiteindelijk werd ik door een masseur behandeld en was ik er vrij gauw af.

Na een halfjaar keerden we terug naar Indië.

De hoofdstad Batavia is een langgerekte stad die vanaf de noordkust van West-Java naar het zuiden opliep, de bergen in. De benedenstad werd de 'kotta' genoemd en was in feite het oude Batavia van de VOC zoals dat was gesticht door Jan Pieterszoon Coen. Daar lag de Pasar Ikan (de vismarkt) aan een ondiepe haven die weliswaar geschikt was geweest voor de VOC-schepen maar niet meer voor modernere schepen, die dieper staken.

Vijftien kilometer naar het oosten was een nieuwe haven gebouwd: Tandjong Priok. Na terugkomst in Indië werden mijn ouders daar lid van de Koninklijke Jachtclub. Het was een nogal prestigieuze club (zoals zovele in Indië) die op zondag door vrijwel alle notabelen werd bezocht. In de tuin naast het clubgebouw was ruim plaats om aan gezellige tafeltjes onder de lage schaduwbomen te zitten. Na enen werd daar uitgebreid gegeten. De djongos renden dan heen en weer met pannenkoeken, bier en andere etenswaren en drankjes. Mijn vader had eens satés besteld en kreeg er tien voor een gulden. De keer erop vroeg ik hem of ik het geld kon krijgen in plaats van de satés. Hij was waarschijnlijk benieuwd wat ik zou doen en gaf mij de gulden. Ik verdween naar de parkeerplaats, waar ik een satéverkoper wist, en kwam even later terug met een bord met honderd satés, weliswaar kleiner maar wel veel lekkerder. Voortaan was ik de satébesteller.

Een deel van de leden was in het bezit van een zeilboot. In het kanaal naast de Jachtclub hadden boten in allerlei maten een ligplaats. Soms gingen met zwaar weer toch zeilboten buiten de pieren. Dan

vroeg een booteigenaar je wel eens om als hulp mee te zeilen. Zo leerde ik de beginselen van het zeilen.

Voor Ger en mij was er aanvankelijk weinig aan om naar de club te gaan maar daar kwam verandering in toen mijn vader van een kennis voor een schijntje een tweepersoons kano kon kopen. Hij was ermee omgeslagen op zijn eerste tocht met zijn vrouw op zee. De kano had een grootzeil(tje) en een fok. Om te kunnen zeilen moesten nog een roer en zijzwaarden gemonteerd worden. Echt laveren was haast niet te doen maar vóór de wind varen ging uitstekend. Een prettige bijkomstigheid was dat in Indië 's ochtends vrijwel altijd een landwind waaide en tegen de middag een zeewind – terugkomen leverde voor zeilboten vrijwel nooit problemen op.

Er was een actieve kanoclub waarvan – heel listig – de bouwer van de kano's voorzitter was. Hij organiseerde wedstrijden en trips. Voordat je de zee op mocht kreeg je een grondige training waarbij je moest omslaan en zonder hulp al je spullen bij elkaar moest halen zodat je weer verder kon. Op die zondagen kreeg ik mijn eerste lessen varen in het algemeen.

Mijn ouders gingen niet elke zondag naar de jachtclub, het was ook de dag dat kennissen bij elkaar op bezoek gingen. Ger en ik konden dan met de trein naar Priok. Dicht bij ons huis was een station maar in Priok moesten we nog een flink stuk lopen. Aangezien de warme maaltijd tussen de middag werd gebruikt, moesten we altijd om één uur weer terug zijn. Mijn vader was zeer strikt in het nakomen van opdrachten; als je te laat kwam, volgde onvoorwaardelijk een pak

slaat met de ‘slof’. Hij bezat kamelenleren sloffen waarvan je er dan één moest halen. Hij kwam niet eens uit zijn stoel – je moest voorover bukken en kreeg een paar meppen. Vervolgens moest je de slof weer terugbrengen. Deze procedure werd ook gevolgd als je bijvoorbeeld een slecht cijfer haalde op school.

Op een zondag waren Ger en ik weer naar Priok met de printa keras (strikt bevel) om één uur weer thuis te zijn. Die dag werd het zeilseizoen van de Jachtclub afgesloten. Er waren wedstrijden voor de zeilboten en de kano’s en Admiraal Helfrich, erevoorzitter van de club, was in vol ornaat op bezoek om de prijzen uit te reiken. Ger en ik hadden meegedaan aan de kanorace en waren in de prijzen gevallen. De uitreiking zou rond het middaguur plaatsvinden en uiteraard wilden we daar wel bij zijn. We hadden de kano al vroeg naar het botenhuis gebracht, hem daar – zoals altijd – met zoet water afgespoeld en ons verkleed zodat we direct na de plechtigheid naar huis konden.

De bijeenkomst van het bestuur met alle notabelen was gezellig en er werd flink gedronken waardoor het steeds later werd. Uiteindelijk werden we beloond met een zilveren beker voor de eerste prijs uit handen van de admiraal. We renden weg naar het station en onderweg bespraken we de tactiek bij het thuiskomen. We zouden binnenkomen en zonder een woord te zeggen zou Ger de voet van de beker op tafel zetten en ik de beker erop.

Er bleek inderdaad visite te zijn, het hele gezelschap was gezellig in de zitkamer aan het borrelen. Wij kwamen binnen en zagen het gezicht

van mijn vader betrekken maar we deden zoals we afgesproken hadden en zetten de beker zonder iets te zeggen op tafel, waarna we netjes de visite een hand gingen geven.

Mijn vader vroeg verbluft: ‘Van wie heb je dat?’

‘O, van admiraal Helfrich omdat we de eerste prijs hebben gehaald.’

Toen begon de visite zich er in lovende termen mee te bemoeien en het te-laat-zijn kwam niet meer ter sprake.

Een jaar na onze terugkomst in Indië kwam een jonge vrouw uit Holland, dochter van vrienden van mijn ouders, bij ons inwonen. Ze was voor in de dertig maar we mochten haar bij de voornaam – Greet – noemen. Ze werd min of meer ons pleegzusje.

Het kantoor waar mijn vader werkte, handelde niet alleen in effecten maar was ook tussenpersoon voor de handel in producten zoals thee, koffie en dergelijke. In maart 1939 kwam er een vacature in de suiker in Soerabaja (op Oost-Java) en mijn vader werd verzocht die functie waar te nemen totdat een plaatsvervanger was gevonden. Verhuizen was in Indië een veelvoorkomende gebeurtenis, hoe ingrijpend de gevolgen ook waren: nieuw meubilair, verandering van huispersoneel, school enzovoort. Wij woonden pas twee jaar op de Jamboelaan, in de wijk Gondangdia. We hadden een kokkie, Nap genaamd, en een djongos, Abdoel, die het hoofd van de bedienden was. Toen we hen vertelden dat we naar Soerabaja zouden verhuizen, vroegen ze of ze mee mochten. We waren daar zeer verbaasd over want die stad moest voor hen

zo'n beetje aan het andere eind van de wereld liggen. Bovendien waren zij Soendanezen en op Oost-Java wonen Javanen die een heel andere taal spreken. Daarbij kwam dat Doel (zoals we Abdoel noemden) getrouwd was en Nap een klein dochtertje had (zonder echtgenoot) maar dat bleek geen bezwaar – Doel was sowieso van plan van zijn vrouw te scheiden. We begrepen dat ze bij ons moesten intrekken. Tot dan toe hadden we nooit inwonende bedienden gehad maar het vooruitzicht in de vreemde stad vertrouwde mensen om ons heen te hebben, lokte ons wel aan.

Greet besloot haar kantoorbaan op te zeggen en met ons mee te gaan naar Soerabaja. Ik zat in de hoogste klas van de lagere school en mijn ouders dachten dat het beter was dat ik niet vlak voor het toelatingsexamen voor de middelbare school van omgeving en school zou veranderen. Ze vonden onderdak voor mij bij kennissen op de Madoeraweg. Ik vond die hele verhuizing maar niks en zag op tegen de logeerpartij bij andere mensen waar ik een kamer moest delen met een jonger en behoorlijk verwend jochie – enig kind. Mijn vader had het jaar vóór de overplaatsing een tweedehands Buick gekocht, een achtcilinder cabriolet met twee reservebanden in de spatborden. Auto's waren een bijzonderheid – in heel Indië waren slechts 90.000 auto's waarvan de helft personenauto's. Mijn ouders, Ger en Greet vertrokken met die auto en ik bleef achter.

De overplaatsing naar Soerabaja had eveneens tot gevolg dat mijn vader ons vertelde dat hij de kano die we hadden gekregen, verkocht had. Ik kon dus niet meer naar de Jachtclub. Het enige dat ik nog had was

de padvinderij. Na onze terugkomst uit Holland had ik me weer bij de horde aangesloten en ik werd Grijsbroer, de hoogst haalbare rang – leider van de gidsen en plaatsvervanger van de Akela als die er (even) niet was. In 1938 was ik overgegaan naar de verkenners en begon ik in de patrouille De Vossen weer onderaan als verkenner 3e klas. Toen ik in Batavia moest achterblijven was ik inmiddels verkenner 2e klas.

De eerst tekenen van een naderende oorlog werden zichtbaar. Op de boot die ons naar Holland bracht hadden we, op de rede van Barcelona liggend, al artillerievuur gehoord want er was een burgeroorlog gaande in Spanje. Ook was ik een keer zeer verontwaardigd thuisgekomen van een bijeenkomst van onze welpen waar ik had gezien dat bij het spelen en zingen van het Wilhelmus onze vertrouwde Akela in haar welpen-uniform haar hand in de ‘hou-zee-houding’ had uitgestoken in plaats van het uitbrengen van de welpengroet. Ik vond dat niet horen en in feite verraad.

Op school was ik altijd maar een middelmatige leerling geweest en ook nu ging het niet goed. We hadden alleen ’s morgens les. Als ik geen padvinderij had maakte ik ’s middags hele fietstochten door Batavia om maar niet bij die mensen te hoeven zijn. Ik zakte dan ook voor het toelatingsexamen.

Op een dag was mijn moeder plotseling overgekomen en ze bezocht het huis van de gastfamilie. Later vertelde ze dat ze was geschrokken van de wijze waarop ik werd behandeld. Als ik thuiskwam van school, warm en bezweet, kon ik een

glas water krijgen terwijl ik van mijn moeder altijd een glas vruchtensap kreeg. Hoewel ik aanvankelijk de tocht naar Soerabaja helemaal niet leuk had gevonden, ging ik nu met plezier weg: ik kon weer naar een vertrouwd huisgezin. Ik genoot van de treinreis – helemaal alleen – die voerde door het gebergte van Java met adembenemende uitzichten, over torenhoge bruggen en langs diepe ravijnen.

In Soerabaja werd ik opgewacht door de hele familie: vader, moeder, Ger en Greet. Hoewel ik met een zekere angst een uitbarsting van mijn vader tegemoet zag omdat ik voor het examen was gezakt, was de hereniging uitgelaten en bleef de verwachte bestraffing uit.

Ik denk dat mijn moeder zielige verhalen had verteld.

De bevolking van Nederlands-Indië is de meest
fantastische die ik ooit in de wereld ben tegengekomen.
Het zijn geweldige mensen met een onvoorstelbare
innerlijke beschaving.

1939 Soerabaja

Soerabaja is een stuk kleiner dan Batavia en de Europese gemeenschap leefde hoofdzakelijk rond de twee grote straten: de Koepang- en Darmoboulevard. We woonden in de Pieter Bothstraat in de Darmobuurt. Het huis was nog een voorlopig onderkomen, gemeubileerd door de vorige bewoner. Zoals de meeste huizen die vóór 1930 gebouwd waren, hadden we achter het huis een lange galerij waaraan een aantal kamertjes lagen – waaronder de keuken – met helemaal aan het eind een badkamer en een wc. De badkamer had een grote gemetselde bak met water waaruit je met de gajong (een speciaal emmertje) water kon putten dat je over je heen gooide.

We hadden in dat huis een grammofoon met een grote hoeveelheid platen. Ons ‘pleegzusje’ Greet speelde de platen vaak en zo kreeg ik de smaak van muziek te pakken. Omdat we nog nieuw waren in de stad en Ger en ik nog helemaal niemand kenden, zaten we hele middagen te draaien – elke keer de grammofoon opwinden en eindeloos nieuwe naalden inzetten.

Het leven was voor mijn vader ingrijpend veranderd. Toen hij in Batavia nog effecten deed, stond hij altijd om zes uur op. Hij kreeg dan New York aan de telefoon om de slotkoersen van de voornaamste fondsen door te krijgen. Op dat tijdstip werd ook een pakket Aneta-berichten bezorgd, dezelfde berichten die de kranten kregen. Omdat het wereldgebeuren invloed heeft op de koersen van

effecten was het kennis nemen van die berichten noodzakelijk. Om zeven uur begonnen de twee telefoons die we hadden te rinkelen om de eerste aanden verkooporders door te geven. Die nam hij mee naar kantoor in de kotta, de benedenstad aan de kust. In Soerabaja was dat allemaal niet meer nodig – bij de handel in producten speelden andere factoren een grotere rol.

Voor mij was aanvankelijk vooral de taal erg wennen. Door de inlanders werd veel Javaans gesproken – een taal die ik niet kende en feitelijk bestond uit vier talen: Javaans en Soendanees die ieder in een ‘hoge’ en een ‘lage’ variatie door elkaar werden gebruikt. In Batavia spraken ze Maleis, wat in Soerabaja ook werd gesproken maar ook daarin waren verschillen. ‘Strijken’ bijvoorbeeld was in Batavia ‘strika’ en op Oost-Java ‘triska’.

Het vuilnis werd hier opgehaald door een tjikar (een wagen op twee grote wielen) getrokken door een buffel met een grote bult op zijn nek. Die beesten zag je niet in Batavia, waar de kar meestal werd getrokken en geduwd door de vuilnisophalers zelf. De vodden werden in Soerabaja altijd opgehaald door vrouwen met een mand op hun hoofd die steeds een omhoog gaande schreeuw gaven gevolgd door een omlaag gaande – als ze even met iemand hadden staan praten, wisten ze nog precies waar ze gebleven waren. In Batavia had je voddenmannen met een pikoelan (draagstok) – daar droegen vrouwen geen lasten.

De vakantietijd gebruikten we om de omgeving te verkennen. We gingen er met de auto op uit naar Malang in de bergen waar bij het plaatsje Batoe een

heerlijk vakantieoord met een groot zwembad lag, Selecta genaamd.

Vlak voor de scholen weer begonnen, verhuisden we naar een huis met grote kamers op Tegalsari. Vóór ons had er een Chinese familie in gewoond waarvan de vrouw des huizes was gestorven onder bedenkelijke omstandigheden. Dat gaf moeilijkheden met de bediendes – eerst moesten de boze geesten goed worden gestemd. In samenspraak met Doel en Nap werd daarom een ‘slamatan’ georganiseerd. Dat kon aan de bediendes worden overgelaten, als we maar betaalden voor alle etenswaren en (alcoholvrije) dranken die moesten worden gekocht en klaargemaakt. Op een avond kwamen de genodigden (vrienden en kennissen van de bedienden, zo’n twintig mannen en vrouwen) bij elkaar in een goedangkamertje dat voor de gelegenheid was ontruimd en vol gelegd met tikars (gevlochten bamboematten). Iedereen ging langs de wanden op de grond zitten waarna de heer des huizes (met zijn familie) werd uitgenodigd om een klein toepasselijk speechje te houden. Daarna trokken we ons terug en kon de slamatan beginnen.

Mijn ouders hadden besloten dat ik na de vakantie naar een ‘soort HBS’ zou gaan waarvoor ik geen toelatingsexamen hoefde te doen. Ik heb er een paar maanden op gezeten maar ik vond het niks: de klasgenoten waren voor het merendeel vreselijk achter – één kon zelfs het alfabet niet opzeggen. Bovendien bleek het een soort handelsschool te zijn en ik wilde absoluut de handel niet in.

Voor het eerst werd met mijzelf over mijn toekomst gesproken. Ik wilde graag vlieger worden bij de marine. Daarvoor had je een HBS-opleiding nodig maar voor de HBS was een toelatingsexamen vereist en het was al zover in het schoolseizoen dat geen school me meer wilde hebben. De oplossing werd gevonden in een particulier schooltje dat eigenlijk kinderen met een achterstand een lagere schoolopleiding gaf.

Mevrouw Westerman – die het schooltje leidde – zag er een uitdaging in om mij klaar te stomen voor het toelatingsexamen. Het schooltje was gehuisvest in drie kamers van haar woonhuis in een van de Embongs. Ik bleef soms over voor de maaltijd met de familie. Ze had een gezin van twee jongens en drie meisjes. De oudste jongen, Hans, was van mijn leeftijd en zat net als ik in de hoogste klas, maar op een gewone lagere school. Haar man deed eigenlijk niets maar het was er altijd gezellig en er heerste een goede sfeer wat ertoe bijdroeg dat ik erg mijn best deed en hard werkte.

Het bericht van de Duitse invasie in Nederland sloeg in als een bom: Indië werd wakker geschud. De oorlog was al een jaar eerder begonnen maar iedereen was ervan overtuigd dat, net als tijdens de Eerste Wereldoorlog, Holland wel buiten schot zou blijven. Ineens werden kranten gelezen en radio's beluisterd en waren we getuige van de dappere tegenstand van onze landgenoten. Er werd gewag gemaakt van de 'vijfde colonne': de NSB en de in Nederland woonachtige Duitsers. In één klap werden vrienden

vijanden – zonder dat ze iets deden. De Deutsche Verein, een groot wit gebouw waarin de Duitsers hun sociëteit hadden, werd overvallen door een grote groep Hollandse jongeren die er alles kort en klein sloegen. Ik was door die zinloze agressie met stomheid geslagen: zoiets was nog nooit gebeurd, de Hollanders waren altijd welopgevoede mensen. In Indië woonden heel wat Duitsers, die nu werden geïnterneerd. De bestaande structuur veranderde voorgoed.

Al voordat de Duitse inval in Nederland plaatsvond, had het gouvernement in Indië maatregelen getroffen. In 1939 was de mobilisatie afgekondigd – alle Nederlandse mannen vanaf zeventien jaar werden opgeroepen, ook mijn vader moest opkomen. Zijn uitmonstering gaf enige problemen, hij was tijdens de Eerste Wereldoorlog in Nederland onder de wapenen geroepen en had de dienst verlaten in de rang van onderluitenant – een rang die net in de officieren viel – maar het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger kende die rang niet. Voorlopig werd mijn vader uitgedost als ‘adjutant’, de hoogste onderofficiersrang die te behalen viel. Het duurde enige maanden voordat er een mouw aan gepast werd, hij kreeg een padje met een zilveren en een gouden knoop en kon bij de officieren worden ingedeeld. Uiteindelijk is hij tweede luitenant geworden.

Men trok lering uit de omstandigheden in Nederland waar men gedurende de inval veel last had gehad van de ‘vijfde colonne’: er werd censuur ingesteld op brieven. Mijn moeder, die ook haar steentje wilde bijdragen, gaf zich daarvoor op en

kreeg daardoor vaste werktijden. Ze kwam bij de marine – Soerabaja was de marinestad van Indië – en ze moest worden ingezworen want ze mocht niets vertellen van wat in de brieven stond.

De oorlog had ook gevolgen voor het werk van mijn vader. Al was hij gemobiliseerd voor het geval ook Indië werd aangevallen, hij bleef gewoon werken op de suikermarkt. Echter, na 10 mei 1940 kon de handel in suiker niet langer via Holland worden geleid. Bovendien viel de handel in effecten via Holland weg en in Batavia werd een deviezen-toezicht ingesteld waar men mensen zocht die bekend waren met de geldhandel. Het gevolg was dat mijn vader werd verzocht weer naar Batavia terug te gaan om bij het deviezeninstituut te gaan werken, wat natuurlijk weer de nodige consternatie teweegbracht. Ons pleegzusje Greet was in maart getrouwd met een marine-officier en dus uit huis. Wederom werd de zaak voorgelegd aan onze trouwe Abdoel en Nap, onze djongos en kokkie, die na de verhuizing naar Soerabaja met elkaar waren getrouwd. We dachten dat vooral Doel er niet zo erg op gebrand was om weer naar Batavia te gaan maar tot onze verbazing wilden ze beiden dolgraag terug.

Inmiddels werd het voor mij examentijd. De kleine instelling waarop ik zat had vanzelfsprekend geen gelegenheid voor het toelatingsexamen. Met enige moeite was een gewone lagere school gevonden die bereid was mij in hun klas mee te laten doen aan het examen. Deze keer slaagde ik met vlag en wimpel, ik zou in Batavia naar de HBS kunnen. Ik was blij dat ik eindelijk van die lagere school af was.

Weer zou er verhuisd worden en weer had ik er niet veel zin in. Ik had het in Soerabaja goed naar mijn zin en voor het eerst had ik veel vrienden en zelfs een paar vriendinnen buiten de school om – geen wonder omdat het schooltje waarop ik zat zo klein was. Ook hier had ik me aangemeld bij de padvindders en ik was inmiddels opgeklommen tot patrouilleleider. Hopman Knaap, die van plan was met zijn gezin te gaan kamperen bij Patjet, aan de voet van de Malangse bergen, had mij al in een vroeg stadium – voordat het nieuws van de overplaatsing naar Batavia bekend was – gevraagd of ik mee wilde. Een potige en ervaren hulp kwam bij een dergelijke onderneming goed van pas, kamperen was nog niet zo'n alledaagse gebeurtenis. De zaak werd met mijn ouders besproken en we besloten dat ik nog een maand zou blijven en dan weer met de trein zou nakomen, ik kon bij de familie Knaap logeren. Zo vertrokken mijn ouders met mijn broer Ger naar Batavia en ik ging met mijn fiets en mijn rolschaatsen naar de familie Knaap.

Patjet ligt ongeveer 70 km. ten zuiden van Soerabaja, iets ten westen van Trètes, een bekende vakantieplaats. De kampeerplaats bij Patjet lag even buiten de kampong en bovenstreams aan een riviertje, een koude bergstroom vol grote kalistenen. Zoals bij veel van die bergstromen had de rivier twee beddingen, de gewone en een veel bredere die volstroomde als er – in de regentijd – veel water van de bergen kwam. Die bredere bedding had vlakke stukken en was ideaal voor een kamp.

Ik was voor mijn kampeerproeven al eens eerder op die plek geweest. Bij de padvinderij ben je nooit

uitgeleerd – overal moeten proeven voor worden afgelegd. Tijdens de proef zou worden gecontroleerd of er geen afval te vinden was, alles goed schoon en opgeruimd was, of de tent goed stond en of ik me had gemeld bij de Loerah, het dorpshoofd.

De kennismaking met het dessa-hoofd was belangrijk en getuigde van opvoeding in hun cultuur, die in feite vele honderden jaren ouder was dan de onze en waarvan wat betreft zaken als innerlijke beschaving, kunst en levensbeschouwing door ons nog wel wat te leren viel. Een bezoek aan de Loerah had, behalve dat het fatsoenlijk was – je was tenslotte gast in zijn dessa – ook andere voordelen want deze bestuursambtenaar kon, in het geval dat nodig was, veel voor je doen. De kennismaking verliep volgens een vast protocol. Nadat je had uitgezocht waar hij woonde, bleef je bij het hekje staan en riep: ‘Spada?’ (een samentrekking van ‘siapa ada?’ ‘is daar iemand?’). Er verscheen meestal een vrouw aan wie je vroeg of je het hoofd mocht spreken. Je werd binnengelaten en wachtte tot je werd gevraagd te gaan zitten – het was ongemanierd om meteen met de deur in huis te vallen. Dan werd je gevraagd of je iets wilde drinken en kreeg je meestal thee. Nadat enkele beleefdheden waren uitgewisseld, vroeg het hoofd je uiteindelijk waarmee hij je van dienst kon zijn. Je zei dan dat je niets nodig had en vertelde waar je je kampement had opgeslagen.

Ik had ’s nachts een enorme donderbui over me heen gekregen. Daar was ik natuurlijk wakker van geworden. Zo’n bui betekende dat je naar buiten moest om de scheerlijnen van je tent slapper te stellen

want touw krimpt als het nat wordt en daardoor zijn tenten gescheurd. Tegen dit soort buien in Indië was geen regenjas bestand. Die hadden we dan ook niet – je liet je gewoon natregenen en dat was meestal in minder dan een minuut gebeurd. Toen ik net klaar was, sloeg met een enorme knal de bliksem in een boom een paar honderd meter bij me vandaan, op de buitenoever van de bedding. In het licht van de flits zag ik plotseling de vaandrig van een andere troep staan, die me kwam controleren. Het moet een vreemd gezicht zijn geweest om twee kerels midden in de nacht in een zwembroek en kletsnat elkaar een hand te zien geven. Ik was in ieder geval geslaagd.

De familie Knaap had drie tenten: één voor de vrouw en dochter van de hopman, één voor Knaap zelf en zijn jongste zoon en ten slotte een tent voor zijn oudste zoon (die bij mij in de patrouille zat) en mij. Er was al meteen veel te doen want er moest een latrine boven de rivier worden gebouwd voor de dames. Dan moest een ondiepe plek in de rivier met stenen worden afgedamd bij wijze van koelkast. We moesten van bamboe kampmeubilair maken, zoals een tafel en banken. Van overblijvende stukjes maakten we rekjes voor schoenen (om ze van de grond en buiten de tent te laten drogen) en voor bestek en dergelijke. Even verderop stonden een paar kapokbomen met grote peulen gevuld met kapok en zaadjes. Je kon die bomen absoluut niet inklimmen want de bast was bezaaid met grote puisten waaruit scherpe punten staken. Je moest dus met een lange bamboestok de peulen uit de kroon slaan. Op die